

Csodálatos és/vagy szörnyű az ember

SÁNDOR IVÁNNAL BESZÉLGET BUDAI KATALIN

– Sokféle alkalom lenne a beszélgetésre, hiszen Rajtad kívül kevesen figyelnek ilyen érdeklődéssel a magyar irodalom állapotára. Mégis kiválasztottam egy aktualitást, a Századvégi történet harmadik kiadását. Érdekel az, hogy egy húsz éve megjelent regény újrakiadását megkockáztatja a Kalligram Kiadó Pozsonyban.

– A *Drága Liv* és a *Követés* után, most hosszabb szünet következett. A regény, amin dolgozom, még legalább két évi munkát kíván. Beszélgettünk Szigeti Lászlóval arról, hogy ezt az időt hogyan hidaljuk át. Laci megemlítette, hogy a *Századvégi történet* húsz éve, az első kiadás alkalmával olvasta. Úgy döntött, kihozza, hogy addig is, amíg a munkában lévő regény elkészül, – így mondta –, „te piacon légy”.

Próbálok egy ideje lépést tartani a megváltozott könyvkiadási körülményekkel, a kultúrpar hegemoniájával. Jóleső, de mellbevágó volt számomra ez a „piacon légy”. Sűrítette az író, a kiadó, a terjesztés, az olvasó mai kapcsolódásának szerkezetét.

– A szöveg azonosnak látszik a korábbival. Mégis, mit jelent szerinted ez a regény újra „bedobva” a próza-vízbe?

– Természetesen azonos a szöveg. Talán a regényeim életének folyamatosságát jelenti a „bedobhatóságuk” a próza-vízbe. Szerencse az is, hogy a Kalligramnak olyan kiváló borítótervezője van, mint *Hrapka Tibor*. Talán a legszebb könyvem.

– Kíváncsi vagyok, hogy szerinted versenytárs maradt, vagy klasszikussá lett?

– Ezek örvényes terminusok. Ki-kivel versenytárs? Ki-mi klasszikus a nyolcvanas évekből? Ki dönt erről? Sem egyik, sem másik nem kívántam soha lenni.

– Akik nem olvasták még – a mai 25–30 évesek –, azoknak ma romantikus szerelmi dráma, kosztümös nosztalgia, politikai ármánykodás krimyszerű története? Vagy a nyolcvanas évek áttörő próza-megújítási kísérleteinek dokumentuma?

– A Könyvhét után rögtön lejtöttünk Gulácsra. Visszajelzésekre nem volt idő. A Kiadó arról tudósított, hogy már az első hónapban szépen fogyott, holott reklám nem volt és harmadik kiadásról nem szoktak kritikát írni. Arról hallottam, hogy voltak olyanok, közöttük mérvadó fiatalabb kritikusok, akik máris tovább ajánlották az olvasott példányt kollégáiknak.

Húsz éve erős volt a recepció. Balassa, Poszler, Csuhai, Grezsa. Csuhai István nemrégiben a *Daniellával a vonaton*-ról írt a *Jelenkorban*. Kitért arra, hogy része lettem volna a nyolcvanas évek prózafordulatának. Meglepett.

A régi kritikákat ma jelentősebbeknek látom, mint húsz éve. A közelmúltban megjelent két olyan tanulmány, amelyekben már benne van az eltelt idő regénypoétikai, társadalmi, történeti tapasztalata. Olasz Sándor szerint az 1987-es olvasónak, – így írja –, az

„embert gyötrő hatalom beteges szenvedélye” nagyon is ismerős volt, ám ma már, mondja, az „emberi létezés ontológiai reménytelenségét” is bemutatja a regény. Érdekes Faragó Kornélia, – ő az Újvidéken megjelenő *Híd* főszerkesztő-helyettese –, elemzése. Arról ír, hogy annak idején „a kelet-közép-európai vonatkozású regény mindenekelőtt hatalomközpontú történelemszemléletével váltott ki elismerést... (ma)... az élettörténet, a létezés viszonylatainak és viszonylagosságának kitett én, a szerelem megszilárdíthatatlan folytonos elmozgó-távolodó életélménye, de a vágyak, az érdekek és a kényszerek különös játéka nem a hatalmi problematika valamiféle előlapjaként, hanem egy sajátságos áramlásrendszer, egy korlátlan működés aktív mozgástényezőjeként nyerhet értelmezést.” Érdekes, ugye, hogy a mai kritikus a diktatórikus világok eróziója után a jelen folyamatosságaiban is érvényesnek érzi a regényvilágot.

El kívántam szakadni a magyar történelmi regény hagyományától, amelyben elvált egymástól a múlt és a jelen. Márton Laci járta körül ezt a problémakört a kilencvenes évek közepén írt kitűnő, elhíresült tanulmányában. Itt dolgoztam először az osztott nézőponttal, a megkettőzött egyes szám első személyű elbeszélő(k)kel.

– *Gyönyörű könyv, szinte hívja, hogy filmesítsék meg.*

– Ilyesmire sohasem gondolok. Nincsenek Jancsón kívül filmrendező barátaim. Ő a maga nagy útját járja. Különben is nagyon sok pénzt igényelne ez a történet.

– *Sokadszor újraolvasva megragadott egy mondat: „Uram, a jelmeze” – mondja az inas Orczynek, a főhősnek. „De hiszen abban vagyok, nevetett rá” – ez a válasz.*

– Néhány mondatban villan csak fel a háttérben a Martinovits-sors, de mindvégig a hatalom nyomása alatt sínylődő, önmagát többfelé osztó ontológiai szituáltságban jelennek meg a regényfigurák. Univerzális a jelmezkényszer.

– *Vajon nem húzódik egész prózai életművödön át, – hadd mondjam én ezt ki – egy ilyen gondolat: áruhában lenni, néha más identitást húzni, rejtjelezni, bujkálni, menekülni? S hogy a jelmez néha maga a személyiség?*

– Erről hosszú esszét, regénypoétikai könyvet, vagy mentalitástörténeti tanulmányt kellene válaszként írni. Abban, amit felfedeztél, benne van a (világ)korszak szimulációs trendje, illetve az, hogy az én-leépülés, a mások, és az önmagunk elől való bujkálás az ember antropológiai része. A szerepjáték a paradicsomban kezdődött, és kinek-kinek a haláláig tart. De ez nem egyenlő a hazugsággal, a rontással, az aljassággal. Az Én sohasem koherens. Folyékony, „zajló” formáció. A művészet az ebből kisugárzó ütközésekre, (ön)felismerésekre, a „lenni, vagy nem lenni”-re, a „bűn és bűnhődés”-re épül: Oidipus, Hamlet, Raszkolnyikov, Marcel, Joseph K., Mersault. A magyar irodalomban például: Bánk, (Édes) Anna, Medve, Saulus, Köves Gyuri.

Beszélggettünk egyszer arról, hogy igen, persze, az Énvesztés, a személyiségleépülés közelmúltbeli-mai változatai foglalkoztatnak. Az „álarccosság-jelmezesség” ennek egyik változata. Sűrűsödhet benne a hatalom nyomásának kényszerében kialakult létstratégia. A jellem lebilincselő sokszínűsége. A pszichés motivációk. Elzárkózás a világtól. Karriervágy. Vannak igéző szerepjátékok. A szerelemben. A szexualításban. A lényeg az Én antropológiai sokfélesége. Az *Antigoné* híres szavait az ember mibenlétéről a magyarban csodálatosnak fordították. Szakértő barátom hívta fel a figyelmet rá, hogy más nyelvekben monstrosnak, akár szörnyűnek. Az igazán nagy művekben aztán egy pillanatban lefoszlanak

az álarcok, lehullanak a jelmezek. A látszatok mögött felsejlik a borzongató-fenséges-lenyűgöző-irtózatoss.

Az életben megkövetelem az álarcnélküliséget, ha ritka is. Megküzdök a pontos rámutatásért. Próbálom kimunkálni magamban az ilyen „képtelenségre” való képességet.

– *Ehhez nyilván kapcsolható a színházzal való szoros együttélésed. Kevesen voltak az írók közül, akik teoretikusként, elemzőként, kritikusként is ennyire kötődtek a színházhoz. Búvópatakként érzed, hogy nem csak dokumentumaival, például a Drága Liv színházi szereplőivel, hanem a szerkesztés- és gondolkodásmódjával is hatással volt rád a színház?*

– Több, mint három évtizedig éltem közvetlenül a színház és a film közegében. Ennek erős a hatása. A színháznak a regény „dramaturgiai” kidolgozásában és a szerkesztépitésben, a filmnek a képekben való látásban.

– *Sokadjára kérdezem: számodra kedves műfaj a beszélgetés. Van erre filozófiád, recepted, „stratégiád”? Miért szereted?*

– A beszélgetésekből sokat tanulok. Gomolygó kérdések-problémák tisztázására kényszerít. Interjúnál is, a hozzám látogató kollégákkal való dialógusokban is. Más világok, más nézőpontok, más kortapasztalatok. A legszórakoztatóbb beszélgetés is „munka” ebben az értelemben. Az ilyen „munka” közben is sok minden összetorlódik, ami nem fér el a regényben, néha esszében sem. A problémák velem jönnek, további párbeszédet igényelnek. Akár önálló műfajként is. Tudod, hogy próbálom követni a hazai, európai eseményeket. Nem hagynak nyugodni a mizériák. Szülehetnek ennek nyomán esszék, de mindenképpen maradnak további „kibeszélni valók”. Aztán: összeállnak.

– *A múlt évben Németh Gábor beszélgetett veled és Olasz Sándorral a rólad készült monográfiája kapcsán a Petőfi Irodalmi Múzeumban. A Jelenkorban is közreadtátok. Szó esett benne arról, hogy kicsit késve ugyan, de bekerültél a „Németországban sikeresen megforgatott magyar író” kategóriába, hiszen a DTV kiadásában megjelent Drága Livnek jó visszhangja volt, szépen fogyott.*

– Nem tekintem úgy, hogy késve kerültem a német piacra. Az persze jól esett, hogy többen így gondolták. Az ÉS is ezzel vezette be a német kritikák közlését.

– *Elmondod, hogyan bánnak egy „profí” íróval a neves külhoni kiadónál. Ebből arra következtetek, hogy itthon valami hibádzik. Mi is?*

– Könnyű lenne egyszerűen csak azt mondani, hogy a pénz. Persze az nagyon. Csodának tartom viszont, hogy az állam által eltartott, hatalmas teljesítményeket produkáló hajdani könyvkiadás, néhány év alatt át tudott bukdácsolni a magánkiadás szerkezetébe, él, létezik, úgy tudom csekély állami támogatással.

Az irodalom (újra) piaci áru. Ez a szimulációs korszak média-TV-reklám-világában, az általános devalválódásban csökkenő példányszámokat, sokszor izléstelen reklámot jelent. Viszont folyamatos marketinget, terjesztői apparátust, bolthálózatot kíván. Az író-személyiségeket, mint a lovakat (bizony) futtatni kell. Mármint azt, aki rendelkezik ehhez szükséges személyiségjegyekkel és nem fordít máris hátat a versenypályának. Az utóbbiak közé tartozom.

Amennyire betekinhettem, mindez a nyugati könyvpiacra is így van. Főszereplő: a terjesztő. Amolyan kisisten. Az irodalomhoz nem ért, ritkán olvas. Azt ajánlja az olvasónak, azt kívánja meg a kiadótól, ami növeli a percentjét. Ez a legszínvonalasabb kiadókat is sakkban tartja. Hallottam odakint olyan „szakmai” megjegyzést is, miszerint már nem is az a fontos, hogy az olvasó elolvassa a könyvet, csak az, hogy megvegye. A terjesztők, a boltok a lektúrt, a bestsellert, a divatos témákat helyezik előtérbe.

Mindez az írókra, az irodalom színvonalára is hatással van. Ma ott is kevesebb a nagy irodalomnak tekinthető mű. Az osztrákok talán még tartják magukat, de a német, a francia területen is túlsúlyban van a lektúr, amit a „csinált” siker magas irodalomná értékel fel. Úgy láttam, a legnívósabb, nagy német kiadók próbálnak ellenállni. Külön sorozatokban hozzák a klasszikusokat, a nemes irodalmat. Szerencsémre a *Drága Liv* és az előkészületben lévő *Követés* is bekerült a DTV Prémium-sorozatába.

De visszatérek a „mi hibádzik itt”-hez. Példát mondok. A DTV-nál nagylétszámú, nagytekintélyű munkatársi csapat dolgozik. Van sajtóosztály, külön marketingrészleg. Gyönyörű, nagyalakú képes albumokban ismertetik fél éves terveiket. Nálunk a könyvborítók az utolsó pillanatokban készülnek el, ott benne vannak ezekben a megjelenés előtt egy fél évvel már a boltokba kerülő albumokban. Szerb Antal egyik kötetéhez Poszler Györggyel írtak előszót. Külön füzetben, a regénnyel megegyező borítóval, már hónapokkal a kötet megjelenése előtt ez is ott volt a boltokban. A *Drága Liv* megjelenésekor a kiadó sajtófőnöke, egy napokkal előbb kiadott program alapján, óránként vezette fel az interjúkra az újságírókat, fotósokat. A Frankfurti Könyvvásáron megjelentetett könyvük minden írójához ugyanígy.

Ehhez kell a pénz, az évtizedek óta viszonylag szilárd kiadói struktúra, a reklám-marketing magas szakmai színvonala. Az író olyan megbecsülése, amire itthon sem kellő pénz, sem kellő idő és figyelem nincs. Így aztán ott jók a lehetőségek, de erősödnek a kultúrakorszak jellegéből adódó eltérítő mechanizmusok is. Annak a folyamatnak a huszonegyedik századi szakaszában vagyunk, amelyet Adorno már ötven éve éleslátóan elemzett.

– *A német megjelenés persze nemcsak az íráság külső attribútumairól szól. Érdekes volt ebből a szempontból az ÉS összeállítása a Drága Liv kinti recepciójából. Olyan dolgok is elhangzottak, amelyeket a hazai fogadtatás egyáltalán nem vetett fel. Például: hogy „nem ez lett az 1956-ról szóló nagyregény, amire Magyarországon sokan várnak”. Kétségtelen, hogy 56-os regény, az is, hogy ebből érthetetlenül kevés van, de azért ez a Te tudatosan épített regényvilágodban nem így zajlik. Nyilván eszedbe sem jutott az 50. évforduló közelsége, amikor a Liv polifóniájába beleszótted a forradalom napjait, és hatását a főszereplőkre.*

– A Liv-et 2000–2001-ben írtam. Az első kiadása 2002-ben a könyvnapon, a második fél évvel később jelent meg a Kalligramnál. Eszembe sem jutott az évforduló. A DTV-nak sem, mikor 2004-ben szerződöttünk. Technikai okok miatt némileg csúszott a megjelenés, ami előnyös is lett, mert így a Könyvvásárra tudták időzíteni. Jött az itthoni és az európai évfordulós kampány. A kiadó nem hajtott rá erre, de kitérni sem tudott előle. A világsajtó tele volt ötvenhanggal, a TV-székház ostromával, az utcai mocsokhadjárattal, a puccshangulattal. Jöttek az interjúkészítők, nagyrészüik nem is olvashatta még a könyvet, a politikai eseményekről faggattak. Más kérdés, hogy ezt is tulajdonképpen élveztem.

A Liv egyik motívuma valóban ötvenhatos. Ez is beépül abba, amit az emlékezésről-felejtésről, a múlt-jelen összekapcsolódásáról dolgoztam ki. De ugyanilyen erős például, mint motívum a második világháború is. Amit idéztél, mármint, hogy nem lett az ötvenhatról szóló nagyregény, amit Magyarországon vártak, nem kritikában jelent meg, kérdés-ként tette fel a legnagyobb német rádióadó sztár-riporter asszonya. Azt feleltem, hogy nem is akart a Liv ötvenhatról szóló nagyregény lenni, sorsokról szól, persze ezekben ötvenhat is benne van. De volt a hölgyhöz nekem is két kérdésem. Az egyik az, hogy olvastam már a könyvet. Mondta, hogy még nem. A másik az, hogy miből gondolja, milyen nagyregényt várnak Magyarországon ötvenhatról. Erre nem tudott válaszolni.

– *A kiemelt történelmi pontok és a „real time”, a valóságos idő hogyan működik össze? Segít-e a fókuszálásban, vagy tényleg esetleges, hiszen az emlékezés „beépülési” ideje a mérvadó?*

– Poétikában, regénystruktúrában, történetfilozófiában összeműködik. A regény huszadik századi útján előbb szakított a múlt lezárt entitásként való „kezelésével”, mint a történettudomány. Proust, Joyce, Woolf óta rászabadul a múltra – pontosan mondd –, az emlékezés beépülési ideje, a múlt viszont dinamizálja a jelent. Minden egymásra hullámozóan zajlik. Egy ideje a történettudományban is új narratívák jelennek meg a „valóságos időről”.

– *„Várni kell, hogy emlékezni tudjunk...” – így kezdődik az a Rilke-idézet, amit a családtörténeted, a Tengerikavics elé illesztettél. A regényben aztán azt írod egy helyen: „miféle érzékenységgel hívható elő a lezárt múlt egy-egy töredéke úgy, hogy valamiféle nem lezártan viszonyt alakítson ki vele?” Minden eldől a szubjektum által megélt, és az objektívú „torzított” idő közti sávban. Hogyan látod a poétikailag megoldandó „idő” kérdését? Tudom, köteteket szenteltél ennek, de, mint minden, ez a kérdés, és a rá adandó válasz is ki van téve a változásnak.*

– Igen. Az Idő zajlása poétikai szervező-elv a regények, dilemmasorozat az esszék számára. Az Idő számomra nem egy eseménysor lefutása. A létezés drámája, a problémák megoldhatatlanságának, a történelem zsákutcáinak, az elfojtások következményeinek, esztétikai-gondolkozástörténeti reprezentációs tere.

Jogos a kérdésed. Érzek változást a tekintetben, hogy egyrészt rengeteg művészi-tudományos megközelítés avult el az ezredfordulóra. A Sors, a Történelem nem a megoldások-megoldhatatlanságok időterében alakul, hanem egyre inkább a megoldások-megoldhatatlanságok szimulációinak időterében.

– *Kifejtenéd ezt?*

– Keresem például az Idő és a Tapasztalat kontextusait. Az Idő megtelik a Tapasztalattal, miközben az koncentrálódik is, és el is tűnik az Időben. Az újabb tapasztalatok sűrűsödése maga is Idő-függő. További kérdés: hogyan formálja az Idő a szembenézésre-okulásra való hajlamot. Életben tartja-e, fölszámolja-e? Megfigyelhető, hogy a szimulációs trend hogyan teszi működésképtelenné az Időt, miközben maga is annak terméke.

– *2006-ban a Követés és a Daniellával a vonaton esszénaplója kapcsolódott össze, talán először a pályádon ilyen egyértelműen. Volt a nyilas hatalomátvételi emlékeinek nyomában való regénylülktetésű haladás, és volt a múlt „tudományos” közelítésére az esszé-fűzér ugyanazzal a tematikával, sőt, nyomatékosítva, ugyanolyan borítóval. Nem*

kérdezem, olvasóid tudják, hogy ilyen váltógazdaságban munkálkodsz. De: lehet ez programadó, tovább vihető gyakorlat ezután is?

– Szeretném, ha lehetne. Csinálom...

– *A Jelenkorban már olvashattunk részleteket az Argoliszi öböl munkacímű regényedből. Érdekel milyen sorsa van ennek? Halad-e ez is kettős pályán?*

– Haladgat. Az argoliszi öböllel párhuzamosan írom a *Paulóval a görög tengerparton*. Pauló filmrendező, a regény főalakja. Mivel *Az argoliszi öböl* ezredfordulós művészregény lesz, ha lesz, Pauló olyan kérdésekkel is szembekerül, amelyekről beszélgetünk. A regénynapló viszont alkalmas forma ahhoz, hogy beleszövődjenek a regényírásba való elengedhetetlen bezárkózás közben is a zajló mindennapok.

– *Álságos is a kérdés: nem azt kérdezem „min dolgozik éppen?”, hanem azt: milyen elvarratlan történelmi szál gombolyításába fogsz, milyen kiemelt problémacsoportja van a történelemnek, aminek az életünkre való rejtett hatásmechanizmusait vizsgálandónak tartod?*

– Címszavakban: foglalkoztat, hogy az európai kultúra megingásában milyen szerepe van annak, hogy az alapozásnál, az időszámítás előtti ötödik-negyedik században megszülető hatalmas irodalom már akkor hiteles képet adott-e a korról, az emberről? A „fényes” görögség valóban olyan fényes volt-e? Olvassuk el például, mit mond Ritoók Zsigmond arról, hogy amikor Sophoklész az *Oidípust*, a *Kolonost* írta milyen mélyponton volt Athénban az erkölcs, milyen hatalmi harcok folytak, bűn, mocsok...

Egy másik csomópont a magyar, a közép-európai történelem-társadalomfejlődés ön-maga múltjából tanulni nem tudó, folyamatosan zsákutcás struktúrája; a két világháború közötti idők torz eszméinek újabb megjelenése, az, hogy már-már vészjósló a huszadik század történelmének ismerethiánya. Nem érdektelen kérdéskör az sem, hogy ha a történettudomány a lezárt múlttal foglalkozik, ám a múlt folyamatosan lezáratlan, akkor ez miféle dilemmák elé állítja a tudományt.

Ennyi talán elég a regény képeinek-struktúrájának formakereséséhez. „Hordalékként” meg az esszéhez.